

A SZABADSÁGHARC MEGIDÉZÉSE A SZÍNPADON

Jókai Mór: Keresd a szíved

Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc színpadi megjelenítése 1848. október 4-én Szigeti József *Egy táblabíró a márciusi napokban* című darabjának nemzeti színházbeli ősbemutatójával kezdődött.¹ Az intézményben a harcokkal egyidejűleg még két hasonló tematikájú vígjátékot és egy táncos némajátékot mutattak be (Dobsa Lajos: *Marczius Tizenötödike*, Obernyik Károly: *Egy magyar kívándorlott a bécsi forradalomban; Csata Fehértemplomnál*).² A szőlősi (világosi) fegyverletétel után a megszigorított cenzúra miatt a téma hosszú időre eltűnt a színműirodalomból, a szabadságharcot megidéző darabok csak az 1860-as évek elejétől, a magyar alkotmányos reményeket keltő októberi diploma kiadása után tűntek fel újra. A bemutatók lehetőségeit kedvezően befolyásolta, hogy Pest-Budán ekkor már megkezdődött a színházszervezet differenciálódása, az újonnan épülő-nyíló (kő)-színházak más-más színjáték típusokra specializálódtak, a nyári játszóhelyek pedig egyre inkább a magyar nyelvű előadásokat helyezték előtérbe. (Ezeket sokáig német társulatok bérelték.) A szabadságharcot tematizáló, 1861 és 1906 között keletkezett darabok megosztottak a különböző műsorpolitikai beállítottságú budapesti játszóhelyek között, bár mint a táblázat mutatja, a bemutatók leginkább nem a kőszínházakhoz, hanem a Mátyás király egykori lovardájából kialakított Budai Népszínházhoz és az idény jelleggel működő Budai Nyári Színkörhöz kötődtek. 1898-ban, a forradalom és szabadságharc ötvenéves évfordulója alkalmából kiemelt szerep jutott nekik, ekkor három kőszínház is (Népszínház, Vígszínház, Magyar Színház) díszelőadás formájában tűzte műsorra őket.³

A tanulmány a Kulturális és Innovációs Minisztérium ÚNKP-22-5 – SZTE-565 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült. A tanulmány része egy hosszabb távra tervezett, Jókai drámaírói munkásságát, regényadaptációit feltáró kutatásnak.

¹ *A Nemzeti Színház műsora 1837. VIII. 22-től 1941. VI. 21-ig.* összeáll. Hajdu Algernon László, előszó Haraszti Emil. Bp., 1944, I, 82.

² A bemutatók időrendi sorrendje: *Marczius Tizenötödike* – 1848. december 18. (többet nem játszották), *Csata Fehértemplomnál* – 1848. december 20. (egyszer ismételték, december 22-én), *Egy magyar kívándorlott a bécsi forradalomban* – 1849. június 15. (többet nem játszották). *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 83–84.

³ Erről lásd részletesebben: Szalisznyó Lilla: *Honvédek a színpadon. Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc színpadi emlékezete (1861–1898)*. In: Dobás Kata – Kalla Zsuzsa – Parádi Andrea – Tóth Dóra (szerk.): *Kelj föl és járj, Petőfi Sándor! 1848 emlékezete a kultúra különböző regisztereiben*. Bp., PIM, 2021, 333–364.

Szerző	Műcím	Bemutató helye / Ismert előadáshely	Bemutató ideje / Az ismert előadás ideje
Almási Balogh Tihamér – Balázs Frigyes	Honvédhuszárok, vagy a nagysarlói győzelem	Thália Színkör	1861. június 5.
Szigligeti Ede	Az üldözött honvéd	Nemzeti Színház	1867. október 25.
Friebeisz István	Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg	Budai Nyári Színkör	1868. augusztus 22.
Lukácsy Sándor	Egy magyar honvéd család a forradalom után, vagy a kis honvéd hadsereg s a hú baka (gyermekelőadás is)	Budai Várszínház	1870. február 2.
Ismeretlen szerző	Bem apó és a piskihidi csata (látványos harci játék)	Budai Nyári Színkör	1870. június 5.
Potemkin Ödön	Petőfi élete és halála	Budai Nyári Színkör	1873. augusztus 19.
Vahot Imre	A magyar honvéd, vagy Budavár bevétele 1849-ben	István téri Színház	1873. június 12.
Potemkin Ödön	Petőfi és Bem	Budai Nyári Színkör	1886. július 10.
Lukácsy Sándor	A zsidó honvéd	Budai Nyári Színkör Népszínház	1869. augusztus 19. 1886. július 9.
Rátkay László	A toborozás	Budai Nyári Színkör	1888. július 29.
Jókai Mór	Keresd a szived	Budai Nyári Színkör	1896. április 25.
Komoróczy Miklós Ede	Márciusnak idusa	Miskolc	1896
Beöthy László – Rákosi Viktor	Aranylakodalmom	Magyar Színház	1898. március 12.
Kozma Andor	A szabadság ünnepe	Vígszínház	1898. március 14.
Verő György	1848 (Hadak útja)	Népszínház	1898. március 15.
Gárdonyi Géza	Fekete nap	Budai Nyári Színkör	1906. július 7.

Galamb Sándor a 19. század második felének drámatörténetéről írott szintézis jellegű munkájában esztétikai minőségük alapján két csoportot különített el: „pusztán szórakoztatásra készült látványosságok”-at és „komoly irodalmi szándékú” történeti drámákat. „Alsóbbfajú” daraboknak azokat minősítette, amelyek „az utókor ítéletével mítsem tördöve” a „nép-színházak”-ban éltek életüket, s megítélése szerint a század utolsó harmadában nem voltak hatással a magyar nyelvű drámairodalom alakulás- és fejlődéstörténe-

tére. Közülük részletesebben csak a Molnár György által a Budai Népszínházban színre vitt *Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg* című harci játékról szól, a többiről összegzőképpen a következőket írja: „[n]em volna értelme felsorolni a sok honvéddarabot. Értéktelen fércelmények [...]. Még a legkedvesebb köztük, bár szintén igen naív, Vahot Imrének *A magyar honvéd vagy Budavár bevétele 1849-ben c. színműve*”. Galamb történeti drámaként hármat említ: Szigligeti Ede *Az üldözött honvéd*, Jókai Mór *Keresd a szíved* és Komoróczy Miklós *Márciusnak idusa* című műveket.⁴ A Jókai-darabot így jellemzi: „*A Keresd a szíved* című négyfelvonásos színmű *A kőszívű ember fiaiból* készült. [...] A regényből való átdolgozás itt is eléggé sikerült. Maradt ugyan benne valami epikus, de általában friss és mozgalmas színpadi mű lett belőle. [...] A darab legfőbb értéke a színpadról olyan jól ható kihegyezett dialógus”.⁵ Mások *A kőszívű ember fia* árnyékában értelmezték a darabot, Vnucko Berta például úgy vélte: „Nem nyújtja azt a harmonikus hatást, amelyet a regény. Hiányzik belőle az a hatalmas aláfestés, ami *A kőszívű ember fiait* túlzásai ellenére is oly kiváló alkotássá teszi”.⁶

Jelen írásban arra szeretnék rámutatni, hogy a *Keresd a szíved* jóval izgalmasabbnak tűnik, ha nem a pretextusaként szolgáló nagyregény, hanem a szabadságharcot tematizáló, Galamb összefoglalásában „értéktelen fércelmények”-nek tekintett színművek kontextusában vizsgáljuk. Így például jelentőséget tulajdoníthatunk annak, hogy Jókai a többi szerzővel ellentétben a darabot nem az alapvetően szórakoztatásra specializálódó játszóhelyek valamelyikének színpadára szánta, hanem korábbi nagyregényeinek dramatizálásához hasonlóan a Nemzeti Színházhoz nyújtotta be. Mivel a műnek még nem készült el a kritikai kiadása, s az értelmezésével kapcsolatba hozható források feltárására most kerül sor először, a tanulmány egyszerre lesz filológiai és értelmező jellegű. A filológiai áttekin- tésre leginkább azért van szükség, mert a darab színházi (elő)élete a téma miatt nem Jókai elképzelése szerint alakult, az 1886-ban elkészült művet szerzője eredetileg nem a millenium évében szeretne volna először színpadon látni.

Keletkezés és színházi előélet

Jókai egész írói pályáján dolgozott a színház számára, terjedelmes drámai korpuszt hozva létre. Epikus műveiből már életében többen készítettek átdolgozást (például Szigligeti Ede), de prózájának ilyen irányú felhasználhatóságára ő mutatott rá először. 1853 és 1894 között összesen tizenegy elbeszélésének és regényének írta meg a színpadi változatát. Pretextusként használta például a *Szép Mikhált*, *Az arany embert*, a *Fekete gyémántokat*, a *Történetek egy ócska kastélyban* című elbeszélést, *A gazdag szegényeket* vagy a *Fekete vért*. Választásai a színházi kultúra kialakuló sokszínűségéhez való alkalmazkodását jelzik, nagyregényeinek átdolgozásaival a Nemzeti Színháznál, elbeszéléseiből és kisregényeiből írt színműveivel pedig a szórakoztató művek előadására szakosodott, magántőkéből fenntartott színházaknál (Népszínház, Budai Színkör) jelentkezett.

A drámai életművön belül a *Keresd a szíved* azon adaptált színművek közé tartozik, amelyek évekel a próza változat megjelenése után születtek.⁷ Jókai az először 1869-ben megjelent regény átdolgozását az idő tájt kezdte el, amikor a *Fekete gyémántok* adaptációját a Nemzeti Színház 1885. október 9-én játszani kezdte. A *Nemzet* október 10-én arról tudó-

⁴ Galamb Sándor: *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. I. Bp., MTA, 1937, 312.

⁵ Galamb Sándor, *A magyar dráma története 1867-től 1896-ig*. II. Bp., MTA, 1944, 149–150.

⁶ Vnucko Berta: *Jókai Mór drámái munkássága*. Bp., Neuwald, 1914, 56.

⁷ A dramatizálások keletkezési idejével kapcsolatban lásd: Szalisznyó Lilla: Textológiai és filológiai megfontolások Jókai Mór regényadaptációinak (újra)értelmezése kapcsán – Az arany ember példája. *ItK*, 2021/6, 747–750.

sított, hogy „(Jókai Mór) új színművön dolgozik. A darab címe: »Keresd a szíved«, s a szerző művét még ez évad folyamán benyújtja a nemzeti színházhoz. Jókai új darabjában Prielle Kornéliának és P. Márkus Emiliának szánta a két fő női szerepet”.⁸ A Nemzeti Színház drámabíráló bizottságának jegyzőkönyve szerint Jókai a darabbal az évad végéig (március 31-éig) nem készült el, azt csak 1886. május 16-án nyújtotta be a színpadképességeről döntő bizottsághoz. A négy bíráló (Vadnay Károly, Szigeti József, Csiky Gergely és Bercsényi Béla) első körben egyhangúlag úgy gondolta, hogy az adaptáció felolvasásra és tárgyalásra érdemes.⁹ Mint a bizottság 1886. június 8-án tartott ülésének jegyzőkönyvéből kiderül, a szerző a bírálók által írt vélemények alapján „több javítást, részben kiegészítést eszközölt a művön”. A Paulay Ede színingazgatóval kiegészülő testület titkos szavazás útján 3–2 arányban előadásra ajánlotta a darabot,¹⁰ az intendáns, gróf Keglevich István viszont nem engedélyezte színpadra állítását. A visszautasítás azonban nem rögtön, közvetlenül a drámabíráló bizottság döntését követően történt, hanem több mint egy évvel később. Keglevich 1887. augusztus 28-án egy magánlevélben tájékoztatta Jókait elhatározásáról, amit (nyilván az író kezdeményezésére) 1887. szeptember első felében több napilap is közzétett.

Sajnálatomra ki kell őszintén mondanom hogy „Keresd a szíved” darabot nem adhatom elő a nemzetiben; nem tartom korszerűnek az osztrák-magyar viszállyoknak színrehozatalát a meddig a tüntetésekre mindig kész generáció él, és a meddig ugyanaz uralkodik, a kinek parancsára történtek ama dolgok. Nem óhajtanék soha azon helyzetbe jönni, hogy kénytelen legyek a királyt, ha véletlen egyszer kedve lenne a nemzetibe menni, megkérni, hogy ne tegye. Sajnálom, hogy nem teljesíthetem kívánságodat, de nem cselekedhetek meggyőződésem ellenére.¹¹

A Nemzeti Színházban a darabok színpadra állításának folyamata soha nem húzódott el ilyen hosszú ideig, így feltételezhető, hogy Keglevich szűkebb körben már jóval korábban jelezte fenntartását a bemutatóval kapcsolatban. Az intézmény kéziratok hagyatékában a szövegnek két színházi másolata maradt fenn, s mivel az egyik magán viseli Jókai lila tintás változtatásait is, feltételezhető, hogy a drámabíráló bizottság döntését követően dolgozni kezdtek vele.¹² A másikat rendezőpéldányként használták, a szereplők neve mellé ceruzával odaírták néhány színész nevének monogramját (ahogy a sajtó írta, Jókai a női főszerepeket Prielle Kornéliának és Márkus Emiliának szánta – Alfonzine és Edith).¹³ A feltehetően Paulay Edétől származó rendezői rajzok viszont még kevésbé kidolgozottak¹⁴ (például *Az arany ember* rendezőpéldányában lévő részletes tervekkel ellentétben¹⁵), így aligha gondolhatunk arra, hogy komolyabb előmunkálatok folytak a *Keresd a szíved* színrevitelével kapcsolatban.

⁸ *Pesti Hírlap*, 1885/279, 10–11.

⁹ Drámabíráló ítéletek 1882–1900, Országos Széchényi Könyvtár Színháztörténeti és Zeneműtár (a továbbiakban: OSZK SzT.), Nemzeti Színház kötetes iratok 684. Az 1886. éven belül a 25. bejegyzés.

¹⁰ A Nemzeti Színházi drámabíráló-bizottság jegyzőkönyve, II, 1876–88. dec-ig, OSZK SzT., Nemzeti Színház kötetes iratok 680, 988. pont.

¹¹ Gróf Keglevich István Jókai Mórnak, Budapest, 1887. augusztus 28. In: Gyórfy Miklós (szerk.): *Jókai Mór Levelezése (1886–1890)*. Bp., Argumentum – Akadémiai, 2004, 143. Gyórfy a levélhez fűzött tárgyi magyarázatokban tévesen írja, hogy „[a] gróf nagyra értékelte, hogy levele nem került nyilvánosságra”. Uo., 437.

¹² OSZK SzT., K 170. Jókai dramaturgiai működésével kapcsolatban lásd: Szalisznyó Lilla: *Textológiai és filológiai megfontolások...*, i. m., 750–755.

¹³ OSZK SzT., K 246, 2. fólió rektó.

¹⁴ Lásd például: OSZK SzT., K 246, 181. fólió rektó.

¹⁵ Ezzel kapcsolatban lásd: Szalisznyó, *Textológiai és filológiai megfontolások...*, i. m., 762–763.

A nyilvánosság Keglevich levelének sajtóbeli megjelenéséig azonban valószínűleg nem tudott a történekekről, a darab körüli hangorkán csak 1887. szeptember 7-én kezdődött. A *Pesti Hirlap* vitaindító cikkét, a *Jókai a nemzeti színháznál elutasítva* címűt¹⁶ Mikszáth Kálmán Scarron álnéven írt tárcája követte. Mikszáth éles hangon bírálta az intendánst: „Ha Jókai akár politikai tapintatlanságot követ el, akár rossz darabot ír, meg van még ő akkora nagy ember, hogy a hiba sulya egészen ráessék. [...] És Keglevich neve szöbe sem jönne. Biztosítom. Nem együtt emlegeti ezt a két nevet a magyar nemzet”.¹⁷ De pellengérré állították Keglevichet az élclapok is, az Ágai Adolf szerkesztette *Borsszem Jankó* például így parodizálta Jókainak írott levelét: „A drámabíráló bizottság által elfogadott »Keresd a szíved« című színművét besavanyithatja. Nekem nem köll. A czime abszurdum, a tartalma rebellis. Ballet sincs benne. Mint cs. királyi intendáns meghagyom ennélfogva, hogy vegye vissza ezt a drámai rébuszt és tanuljon valamelyik népiskolában egy évig természetrajzot, hogy megtudja, hol az ember szíve”.¹⁸

Az élclapbeli gúnyolódás a balettek és a császári-királyi jelző felemlítésével a színház intézményi státuszát és vezetőinek elköteleződését támadta. A Nemzeti Színház állami kezelésben volt, fenntartását 1863-tól uralkodói segély is biztosította. Vezetésében 1849 után egyre nagyobb szerepet kaptak az udvar bizalmát élvező arisztokraták. Talán nem volt független ettől a helyzettől az, hogy a Nemzeti Színház műsorrendjében 1867 és 1898 között mindössze három olyan előadás kapott helyet, amelyek tematikájukat tekintve kapcsolatba hozhatók a negyvennyolcas eseményekkel. Az egyik Szigligeti Edéttől az 1867. március 31-én bemutatott *Halottak emléke*, a másik az 1867. október 25-én műsorra tűzött *Az üldözött honvéd*, szintén Szigligetitől, a harmadik pedig Erkel Ferenc operája, *A névtelen hősök*, amelynek ősbemutatója 1880. november 30-án volt.¹⁹ Noha a Nemzeti Színházban a szabadságharcos téma mellőzésebe az is belejátszhatott, hogy a szerzők az ilyen jellegű darabok bemutatását alapvetően a látványosságokat előtérbe helyező játszóhelyekre bízták, eleinte az e téren specialista Molnár Györgyre és színházára, később a különféle nyári színkörökre, ám ha idősíkot váltunk, s megnézzük, hogy az intézmény 1898-ban miként emlékezett a forradalom és szabadságharc ötvenéves évfordulójára, akkor az látszik, hogy Keglevichnek a Jókai-darab esetében képviselt álláspontja pontosan beleillett abba a passzív műsorpolitikába, amelyet a Nemzeti Színház a század második felében e tematika kapcsán tanúsított. A magánszínházakkal szemben a Nemzeti Színház (és az Operaház) meglehetősen visszafogottsággal emlékezett a negyvennyolcas eseményekre, nem készültek semmi újdonsággal. A Nemzeti 1898. március 15-én Szigligeti Edéttől a *II. Rákóczi Ferenc fogságát*, az Operaház pedig Erkel Ferenc *Hunyadi László* című operáját játszotta. A *II. Rákóczi Ferenc fogságát* 1848–1849-ben a politikai áthallásoknak köszönhetően forradalmi színműként értelmezték (bemutatójára 1848. december 4-én került sor), s azt is tudjuk, hogy 1862 és 1867 között tiltólistára került,²⁰ mert Rákóczi Ferenc alakja a cenzúra szemében „neuralgikus pontnak számított, egyrészt mint a Habsburg hatalom ellen lázadt vezéré, másrészt pedig mint – ahogy néhány magyar kiadvány nevezte – »utolsó honi fejedelem«-é”.²¹ Így, noha a darabválasztás nem mutat teljes elszigetelődést az évforduló megünneplésétől (magyar történelmi és szabadságharcos téma), a majdnem kétszáz évvel korábbi hős megidézése politikailag valószínűleg kevésbé volt forró, mint

¹⁶ [sz. n.]: Jókai a nemzeti színháznál elutasítva, *Pesti Hirlap*, 1887/245 (3123), 1–2.

¹⁷ Scarron [Mikszáth Kálmán]: A loyális színmű. Rebellis tárcá, *Pesti Hirlap*, 1887/246 (3124), 3.

¹⁸ [sz. n.]: Intendánsi levelezés, *Borsszem Jankó*, 1887/1026 (37.), 2.

¹⁹ *A Nemzeti Színház műsora...*, i. m., 106, 133.

²⁰ A Nemzeti Színház 1862. december 7-ét követően legközelebb csak 1867. április 9-én játszhatta. Uo., 61.

²¹ Deák Ágnes: *Suttogások és hallgatások. Sajtó és sajtópolitika Magyarországon 1861–1867*. Bp., Osiris, 2018, 23.

a még élő generációk fiatalkorának forradalma és szabadságharca. Több évtized távlatából pedig már igen kevesen emlékezhetek arra, hogy a *II. Rákóczi Ferenc fogságának* 1848 és 1867 között milyen kultikus szerepe volt a színházi emlékezetben. A Nemzeti Színházban a dátum különlegességére a darabválasztáson túl még két dolog utalt: a darabot bérletszűnetben adták és színlapját pirossal szedették.

Az intendáns a *Keresd a szíved* színpadra állításának megghiúsítása körüli botrány miatt úgy döntött, hogy mégis beleegyezik a darab színrevitelébe, noha nem kötelezte el magát a bemutató időpontját illetően. A *Pesti Hírlap* 1887. szeptember 9-én közölte a hírt:

Jókai Mór új darabjának előadása ügyében a nemzeti színház intendánsa s igazgatója 1308/1887. sz. a. a következő „rendelet”-et adta ki: Miután a nemzeti színház drámabíráló bizottsága 988. jegyzőkönyvi szám alatt Jókai Mór 4 felvonásos drámáját előadásra ajánlotta, az igazgató pedig a művet elfogadván, előadását javaslatba hozta, fentnevezett dráma színrehozatalát ezennel elrendelem. Ennek kapcsán elrendelem továbbá, hogy szerzővel a színrehozatal, illetve a szerzői tiszteletdíjak tárgyában a szerződés megkötéséig s e szerződéssel egyidejűleg a kérdéses drámához igényelt kiállítás költségvetése is elem terjesztessék. – A színrehozatal idejének meghatározását fentartom magamnak. Budapest, 1887. szept. 10-én. Gróf Keglevich István intendáns s. k. Paulay Ede igazgató s. k.²²

A sajtó szerint ezt követően elkezdődött a színpadra állítási folyamat, 1888. január elején például arról cikkeztek, hogy „az igazgatóság oda törekszik, hogy teljesen korhű jelmezekben mutassa be a szereplőket. A különféle honvédségi és a bécsi aulai egyenruhák már készülnek”.²³ Noha az idézett részletet több lap is lehozta, a *Pesti Napló* január 11-én arra hívta fel a figyelmet, hogy mindez csak álhír lehet: „ugy vagyunk értesülve, hogy a *Keresd a szíved* című darab előadását, egyelőre maga Jókai Mór ellenzi; miután e darabnak anteaktái még mindig politikai magyarázatokkal köthetnék össze e darab előadását; melyre a körülmények, mai napság, tekintettel a háborús viszonyokra, nem időszerűek”.²⁴ A továbbiakban (egészen 1896-ig) valóban nincs hír arról, hogy a színmű színre kerülne.

Az ősbemutatóra 1896. április 25-én került sor a Krecsányi Ignác vezette Budai Nyári Színkörben. Az idény jelleggel, áprilistól vagy májustól októberig vagy novemberig működő játszóhely a Jókai-művel nyitotta meg az 1896/97-es évadot. Az író a Krecsányinak írt levelei szerint ennél a színháznál is részt vett a végleges színpadi szövegek kialakításában, illetve a darabok színre alkalmazásában. A *Keresd a szíved* kapcsán a sajtó újdonságként, rendhagyó eseményként említi például, hogy a színtársulat szűk kör előtt jelmezes főpróbát tartott.²⁵

A színdarab

Jókai *A kőszívű ember fia*i színpadra való átdolgozásakor a szokásos adaptációs gyakorlatot alkalmazta: a cselekményt rövidítette, egyszerűsítette, egy fő cselekményszálát emelt ki és csökkentette a szereplők számát. A négy felvonásra osztott mű három különböző

²² Színház, zene, képzőművészet, *Pesti Hírlap*, 1887/251, 4.

²³ Hazai irodalom, művészet, *Fővárosi Lapok*, 1888/11, 73.

²⁴ *Pesti Napló*, 1888/11. Az egykorú sajtót olvasva itt arra a konfliktusra utalhattak, amely az Osztrák–Magyar Monarchia és az Orosz Birodalom között bontakozott ki. Az oroszok a Monarchia által uralt Galícia közelében jelentős számú haderőt vonultattak fel, amiről a magyar időszak kiadványok egy közelgő háború előszeleként adtak hírt. Lásd például: *Fővárosi Lapok*, 1888/4, 29.

²⁵ Színház és zene, *Pesti Napló*, 1896/114, 7.

helyszínen játszódik: Bécsben a Plankenhorst-házban és a hernalsi temetőben, valamint az Isaszeg környékén lévő Királyerdőben. Összesen huszonegy beszélő szereplője van, akik mellett statisztaként ápolónők, sebesülthordók, sebészek, huszárok, honvédek, nemzetőrök és aulisták szerepelnek. Jókai főszereplővé a középső fiút, a katonaként, majd honvédként harcoló Richárdot tette, akinek a három Baradlay fiú közül a legkalandosabb a története, s huszárkapitány lévén, karaktere a vágott nemzeti önkép „hősies, vitéz magyar” vonásához is jól illik. A családról nagyon kevés dolog derül ki, Richárdon kívül a színen csak az anya jelenik meg, aki, amikor rábeszéli fiát, hogy az osztrák sereg helyett a magyarok oldalára állva harcoljon, felemlíti honvédként harcoló legidősebb gyermekét, Ödönt. Jenőről szó sem esik.

Az író a szereplők többségét átnevezte, a Baradlay családból Baranghyt, Palvicz Ottóból Hugót, Mausmann Hugóból pedig Adolfot csinált. A drámában a regénnyel ellentétben nem Antoinette, hanem Alfonzine lesz az idősebb Plankenhorst hölgy, aki lányát, Alice-t arra kényszeríti, hogy Palvicz Hugótól született fiáról mondjon le. Más példákból egyértelműen kiderül, hogy a névváltoztatás Jókai adaptációs technikái közé tartozott, s általában nem egyetlen szereplőt érintett. A *Fekete gyémántok* színműváltozatában Jánoskát átkeresztelte Kuntyorkának, Theudelinda grófnőből Anna grófnét, Sámuel apátból Calamidest csinált. A névváltoztatások háttérben nem feltétlenül lehet mintázatot, rögzült adaptációs gyakorlatot felfedezni, de egyes esetekben az átnevezés indokolható azszal, hogy a dramatizálás során megváltozik a szereplő funkciója, sorsa, kiléte, az új név segít jobban elválasztani a regénybeli és a színpadon megjelenő figurákat. A *Keresd a szívedben* Palvicz, akivel Baranghy Richárd az isaszegi csatában kerül szembe, nem hal bele súlyos sérülésébe, s a darab végén összeházasodik Plankenhorst Alice-szal. A *kőszívű ember* eredeti Alfonzine-ja sokkal gonoszabb szereplő, mint színdarabbeli megfelelője, Alice (a regényben például Alfonzine igyekszik elérni, hogy Richárdot Haynau kivégeztesse). Az Alfonzine névhez a magyar olvasóközönség számára negatív asszociációk tapadtak, ezektől mentesíti a lányt Jókai azzal, hogy a baljóslatú nevet átruházza az anyjára, aki nemcsak kétszínű politikai játékot űz, de Alice és Hugó szenvedését is ő okozza.

Jókai a történéseket végig szűkített perspektívából látatja, nem konkretizálja, misféle háború zajlik, ki, hogyan, miért, ki ellen küzd. A cselekmény időbeli kereteit és a helyszíneket ugyan már a szereplőket felsoroló lista alatt felfedi („Színhely: Bécs és a királyerdő. Idő: 1848–49.”), de később a szövegben alig akad azonosítható történelmi-politikai helyzetre való utalás. A háború szó az első felvonás negyedik jelenetében hangzik el először, s akkor is mindössze két mondat erejéig. A Plankenhorst-házban lévő estélyen Révy mondja Richárdnak, hogy „[b]eszéljünk a háborúról. Én azt hiszem, hogy ti nektek is be kell avatkozni minél előbb; – mit gondolsz?” Richárd a szerzői utasítás szerint vállat vonva és az ünnepelt Alice-hoz sietve ennyit felel: „A hová küldenek, oda megyek”.²⁶ Hogy itt háborúként még a bécsi forradalomról van szó, az majd a második felvonás elején derül ki Alfonzine, Alice és Edith párbeszédéből.

Edith. Száznolcz. Prátercsillag!

Edith. Százkilencz. A Glacis-n!

Edith. Száztíz. Ez a magasban pukkant el. [...]

Alice. Minő hülye lélek! Neki tetszik az, hogy a bombák hogy hullanak le a városra. [...]

Alice. Minő szomorú látvány ez! Képtelenség. Bécs város egyetlen lámpa nélkül; egy ablak sem világít. [...] A házunkból mindenki elfutott már, s nekünk itt kell maradnunk.²⁷

²⁶ Jókai Mór: *Keresd a szíved*, in: Uő.: *Színművek III. rész*, Bp., Révai Testvérek, 1895, 275.

²⁷ Uo., 289.

Jókai ugyanúgy járt el, mint korábban a *Politikai divatok* című regényében, amelyben megnevezett ellenségként kizárólag a kozákok jelennek meg, akik elől a hősök menekülnek. De általában ezt a megoldást látjuk a szabadságharcot tematizáló többi színpadi szerző művében is, akiknél a honvédekkel szemben álló ellenség kiléte szintén bizonytalan. Vahot darabjában például a honvédek ellenségként, várbeliként említik az osztrákokat. Friebeisz István Bem oroszok elleni csatáit jeleníti meg, s így az osztrákok ellenségként meg sem jelennek (*Bem hadjárata az oroszok ellen és a honvéd hadsereg* című harci játék).²⁸ Amíg az 1860-as években az elhallgatás, ki nem mondás technikája politikai védekező állás lehetett a cenzúrával szemben, addig az 1880-as, sőt a bemutatót tekintve az 1890-es évek második felében Jókai sajátos megoldását inkább az aktuális történelmi helyzet, az addigra már-már zavartalanná váló osztrák–magyar barátság indokolhatja. A darabban ezt legvilágosabban Richárd és Hugó barátsága jelzi, de ezt a benyomást erősíti a másik rokon-szenves osztrák szereplő, a csatatéren orvosként dolgozó Mauzmann figurája is.

Az eltérő motivációk ellenére Jókai a többi darabíróhoz hasonlóan a kollektív emlékezet mozgásba lendítésére építi az elhallgatásos technikát: az évszámok, az Isaszeg szó vagy Bem neve elég ahhoz, hogy felidézzék a nézőkben a szabadságharcot. Az ősbemutató színlapjára a Budai Színkör igazgatója és a darab rendezője, Krecsányi Ignác a történések idejét és helyét nem Jókait követve tünteti fel (Bécs és a királyerdő. Idő: 1848–49), hanem a helyszínt illetően egyértelműsít: Isaszeg mellett, a Királyerdőben. Idő: 1848.²⁹ (Ez a dátum ugyanakkor téves, hiszen az isaszegi csata 1849 áprilisában volt.) Az is közös vonása a szabadságharcot tematizáló műveknek, hogy magyar győzelemmel végződő csaták jelennek meg a cselekményekben: Budavár bevétele, isaszegi csata, piski csata. Amíg a legtöbb szerző a győztes csatát a nyílt színen játszatja le, addig Jókai ezzel kapcsolatban is a bizonytalan körvonalak mellett döntött. (Ebben szerepe lehetett annak is, hogy ő elsődlegesen a Nemzeti Színház színpadában gondolkodott.) A Királyerdőben játszódó harmadik felvonásban a tábort látjuk, a színen ápolónők, sebesülthordók, sebészek és futárok sűrögnek, s bár a dialógusokban folyamatosan a harcokat emlegetik, a nyílt színen nincs harc, csak elmesélik az Isaszegnél történeteket. Ezen az elképzelésen a rendező sem változtatott, aki a rendezőpéldányban szereplő rajz szerint tartotta magát ahhoz a szerzői utasításhoz, amely a harmadik felvonás elején a színteret leírta: „Színtér: a királyerdő. Vén cserfák, felül lombjaikkal egymásba borulva, hátul nyílt vidék, alkonyati éggel, a láthatáron egy égő város, sötét füstbe borítva; a fák alatt sátorok, ereszek ponyvából, nád-ból, sebesültek számára, egy kétkerekű hordszekér ernyővel, magas rúdon egy fekete zászló”.³⁰ A két részre osztott színpadi teret hátul „erdő szuffiták”, kétoldalt erdőt ábrázoló oldalfalak határolják, a hátsó színpadon egy városkép látszik, középen egy kút és egy fekete zászló van, az előtérben fák, alattuk ponyvából készült sátrak és egy csengővel ellátott kétkerekű beteghordó kocsis. Krecsányi a meg nem nevezett, egymás ellen harcoló erőket a jelmezek alapján igyekezett kézzelfoghatóan is egyértelművé tenni. A sűgő- és rendezőpéldányhoz litográfiákat csatolt, amelyekeken egyenruhában látható egy gyalogos honvéd, egy honvéd tiszt, egy honvédhuszár kapitány, egy német legionárius, egy utász és egy tűzér.³¹

Richárd és Hugó cselekményvonala szinte egymás tükörképe. Közeli barátok, a mű elején a kardok cseréjének hangsúlyos jelenete érzékelteti összetartozásukat, ugyanakkor dramaturgiai előre sejteti későbbi összecsapásukat. Kiváló emberi tulajdonságaik miatt akkor is nemesen viselkednek, amikor a harci események szembefordítják őket. Mindkettejüknek halálhíre érkezik, de életben maradnak: Hugót Richárd anyja gyógyítja meg

²⁸ Szalisznyó, *Honvédek...*, i. m., 358–359.

²⁹ OSZK SzT., Budai Nyári Színház színlapok.

³⁰ Jókai Mór: *Keresd a szíved*, i. m., 310.

³¹ OSZK SzT., MM 6614, 81. fólió rektó. A litográfiák a rendezőpéldány végén találhatóak.

súlyos sebesülése után, Richárdnak megkegyelmeznek és nem végzik ki. A holtak hitt hősök, először Richárd, majd Hugó betoppanása a darabvég két leghatásosabb jelenetét eredményezi, mivel a nézők is csak a Plankenhorst hölgyekkel és Edithtel egyszerre tudják meg, hogy mi történt.

A *Keresd a szived*, akárcsak a szabadságharcot megidéző többi darab, happy enddel zárul. Nemcsak Palvicz Hugó marad életben, de azok a fontos mellékszereplők is, akik a regényben meghalnak: Mauzmann, aki aulikus egyenruhában, vagyis a bécsi akadémiai légió, az egyetemi forradalmi század öltözetében jelenik meg már az első színben, és Pál úr, aki az isaszegi csatában megsebesült Richárdot a lovak patájától védte. Az egész darab éleket letompító, szelídítő, happy end felé vezető jellegéhez illik az is, hogy nemcsak nyílt színi csata nincs, de Richárd és Hugó párviadala is színpadon kívül zajlik, a szereplők legnagyobb megpróbáltatásai úgyszintén: Richárd elfogása és elítéltetése, illetve Edith megkorbácsolása, amikor szökése után visszatér a Plankenhorst-házba.

Nem idegen a darabtól a hangnemek váltogatása, a komikum felé mozdulás. Az első jelenetben Mauzmann kényszeres rímekben beszélése humorforrás a többi szereplő és a nézők számára egyaránt: „Íme itt a bájos hölgyek, kiket kell, hogy üdvözöljek. Mindig én vagyok az első: – bárha nem is a belső. De ez is csak mind arra mutat, hogy az én szívem járja be leghamarább az utat. Csokrom borítékja egy költemény, melylyel szívem királynéját üdvözöltem én”.³² De ennél sokkal meglepőbb ponton, a királyerdei táborban is megjelenik a komikum a 19. századi vígjátékok jellegzetes nevetető módszerével, a táj-szólás, a lokális dialektus túlhangsúlyozásával: az őt eltaláló „gelőbicsot” és a vacsorára várható „gelődeent” emlegető palóc honvéd rövidke jelenetében.

A nem-fikciós világra való utalások egy része történetileg hiteles, így az isaszegi csata említése, vagy az a jelenet, amikor Edith a bombabecsapódásokat figyeli: a Praterstern és a Glacis 1848–49-ben létező bécsi helyszínnek (a Glacis a városfal lebontása után eltűnt, az 1850-es évektől ezen a széles mezőn épült ki a Ringstrasse). De akad olyan utalás is, amely anakronisztikus. Hugó és Richárd a Sperlben készül találkozni, ami a darab megírása idején már nagyon híres bécsi kávéház volt, nyilván a közönségből is sokan tudtak róla, de a forradalom idején még nem működött, csak az 1860-as években nyílt meg. A Bécsért jól ismerő jelenhez szól még egy játékos utalás: a folyton verselő Mauzmann egyik ríme „Kikeriki”. Ez egy bécsi élclap címe, amely szintén nem létezett még az 1840-es években.

A mű címe több szereplővel is kapcsolatba hozható. Richárd az egyik, akinek meg kell keresnie a szívét, vagyis huszárjaival a (meg sem említett) szabadságharc mellé állni. A másik alak Alice, akinek vállalnia kell Hugótól született gyermekét, Hugó a darab során erre utalva többször is elmondja neki, hogy keresse a szívét. Ez a cselekményszál igen nagy hangsúlyt kap, valószínűleg azért, mert így lehet a Richárd és Hugó közötti párhuzamosságot kiteljesíteni: a jellemfejlődésen átmenő Alice végül Hugó felesége lehet, ahogy a mindvégig makulátlan jellemű Edith pedig Richárdé. Jókai szövetségserűen első-sorban Baranghyné megszólalásaiban idéz fel részleteket az adaptáció alapjául szolgáló regényből, metaforikusan a címét is: Baranghyné azt mondja a magyar helyzetről, hogy „[m]ég a kőnek is szive van most és fáj”.³³

A fővárosi nyári színház a színpadon millenniumi darabjaként hirdette a *Keresd a szivedet*. A millennium megünneplésébe való besorolás egészen más kontextust teremtett, mintegy kész értelmezési keretet adva a műnek, mint ha még az 1880-as években, konkrét évfordulóhoz vagy eseményhez nem kötődve mutatták volna be. Millenniumi darabként az ünnepelt magyar történelem egy eseményét idézte a sok közül, nem volt kitérítetett jelentősége. A mű nem futott be nagy színpadi karriert, s bár az 1896. április 25-i bemutatót követően a Budai Nyári Színkör színpadán még tízszer játszották az évadban, később már

³² Jókai Mór: *Keresd a szived*, i. m., 269.

³³ Uo., 306.

csak vidéken tűnt fel. Jókai szokásához híven ennek a darabjának a bemutatóján is megjelent, amit a másnap Krecsányinak küldött köszönőleveléből tudunk.

A tegnapi előadás után hálás köszönetemet fejezem ki Önnek darabom színrehozataláért: s az abban közreműködött művésznőknek és művészeknek magas színvonalon álló remekléseért. Csak valami baj ne érje őket ebben a hideg színházban, melyet csak a közönség lelkesedése melegít! Én téli kabátban és feltett kalap mellett is meghültem egy kicsit. Kérem a mai estére is valamelyiket az előtéri páholyoknak a leányom és nőm számára, kik csak tegnap érkeztek haza az útról.³⁴

A *Keresd a szíved* a huszadik században sem került fel az állandó színházi repertoárba, a színpadi és filmes adaptációk nem Jókai színdarabját, hanem az eredeti regényt vették alapul.

---

³⁴ Jókai Mór Krecsányi Ignácnak, Budapest, 1896. április 26., OSZK Kézirattár, Levelestár, Jókai Mór Krecsányi Ignáchoz, 2. sz. levél.